

JURNALİSTİKA

**ƏLYAZMADA ORFOQRAFİYA QAYDALARINA
ƏMƏL OLUNMASI**

U.H.CANIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

Tədris ədəbiyyatının redaktəsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri də əlyazmanın yazıldığı dilinin orfoqrafiya qaydalarına riayət olunmasıdır. Bu başlıca məsələlərdəndir.

Nəşriyyat redaktoru işlədiyi əlyazmanın məzmununu öyrənərkən diqqətini onun mövzusunə, mətnə, mətnin elementlərinə yönəltdiyi kimi abzasların, orfoqrafiya qaydalarının, müxtəlif ixtisarlının, qısaltmaların doğru olub-olmasına da nəzər yetirməlidir.

Orfoqrafiya qaydalarına riayət etmək dedikdə, yalnız sözlərin düzgün yazılışı deyil, həmçinin cümlədəki sözlərdən hansının baş hərfinin böyük, hansının kiçik, ixtisarlının nə zaman olması, üç nöqtənin qoyulma məqamları, mürəkkəb cümlələrdə tərəflərin ayrılma vasitələri (vergül, tire, mötərizə ilə) epiqraf və ya sitatların işlənilməsi və s. anlaşılır.

Həm nəşriyyat redaktoru, həm də korrektor Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları haqqında olan kitabı «stolüstü» kitablarının sırasına daxil etməlidir.

Azərbaycan dilinə yüksək qiymət verən ulu öndərimiz Heydər Əliyev yolunun davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» sərəncamda Heydər Əliyevin «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» 18 iyun 2001-ci il tarixli və «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün qeyd edilməsi haqqında» 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanlarının ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə olmasını qeyd etmiş və dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan ana dilimizə dövlət qayğısının artırılmasını təmin etmək, Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və elminin ən gözəl nümunələrini gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədilə yuxarıda adı çəkilən 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı imzalamışdır.

H.Əliyevin imzaladığı Azərbaycan Respublikasının «Nəşriyyat işi haqqında» Qanununu, İ.Əliyevin adı çəkilən sərəncamlarını nəşriyyat işçiləri, xüsusən də, redaktor və korrektorlar dərinədən

öyrənməli, doğma dilimizin bütün qaydalarını mənimsəməlidirlər. Əlyazma nəşrə hazırlanarkən nəşriyyat redaktorlarının diqqətini adların da yazılışı cəlb etməlidir.

Aşağıdakı hallarda adlar böyük hərflə yazılmalıdır.

1. İnsan adları, soyadları, təxəllüsləri, ləğəbləri, ayamalar. Hüseyin Arif, Mir Cəlal, İbn Sina, Mükəyil Rzaquluzadə, Keçəl Həməzə, Adil, Sona, Qırat, Alabaş və s.;

2. İkiqat adlar, soyadlar və ləqəblər. Valentina Nikolayeva-Tereşkova, Fidel Kastro Rus, Hans Xristian Anderson, Abasqulu Ağa Baxixanov-Qüdsi, M.F.Axundov-Səbuhi, Jan Jak Russo və s.;

3. Çin, Yapon, Vyetnam, Koreya adları. Xo Şi Min, Mao Tze Dun, Komaki Kurixara, Akira Kurosava və s.

4. Sözüün əvvəlində işlənən şəkilçilər. Janna D'Ark, D'Artanyan və s.;

5. Ölkə, şəhər, rayon, qəsəbə, kənd, çay, stansiya, küçə, meydan, bağ və s. adları. Məs.: Azərbaycan, Türkiyə Respublikası, Amerika, Quba şəhəri, Ağsu rayonu, Azadlıq meydanı, Xaqani küçəsi, Neftçilər prospekti, Nəsimi rayonu və s.;

6. Tarixi hadisələr, dövrlər, sülalələr, sənədlər: məs.: Böyük Vətən Müharibəsi, Orxon-Yenisey abidələri, Səfəvilər, Qaraqoyunlular, Təhsil haqqında Qanun və s.

7. Nazirliklərin, müxtəlif müəssisə və təşkilatların (köməkçi sözlərdən başqa), ali məktəblərin, elmi-tədqiqat institutlarının, yerli təşkilatlar və s. adları. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, Prezident Aparatı yanında Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası, Azərbaycan İncəsənət və Mədəniyyət Universiteti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və s.

Nəşriyyat redaktoru və korrektorunu ixtisarı və qısaltmaları da diqqətdən yayınmamalıdır:

1. Bitişik yazılan iki və daha artıq mürəkkəb ixtisarlar. Nəşrkom (nəşriyyat komitəsi), Azərnəşr (Azərbaycan Nəşriyyatı), Azərkitab ticarəti (Azərbaycan kitab ticarəti) və s.

2. Sözlərin baş hərfləri ilə oxunan qısaltmalar: məs.: ABŞ (Amerika Birləşmiş Ştatları), MƏR (Misir Ərəb Respublikası), BDU (Bakı Dövlət Universiteti) və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, baş hərflərlə yazılan sözlərə şəkilçilər həm son səsə ahənginə müvafiq olaraq, həm də defislə yazılır. məs.: BDU-ya və s.

3. Yarımçıq ixtisarlar aid olduqları sözlərə uyğun olaraq böyük və kiçik hərflərlə, mürəkkəb adların tərkib hissələri isə bitişik yazılır: məs.: dos. (dosent); ass. (assistent), prof. (professor), akad. (akademik), Azər. TAC (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi), AzTV (Azərbaycan Televiziyası) və s. Bəzi hallarda sözüün orta hissəsində ixtisarlar edilir: məs.: d-r (doktor), m-r (mikrorayon).

İxtisar edilmə halları sözlərin baş hərfləri qalmaqla da həyata keçirilir: b.k. (bu kimi); d.y. (dəmir yolu), e.ə. (eramızdan əvvəl), y.e.ə. (yeni eradan əvvəl), n.ç.v. (nəşr çap vərəqi), f.ç.v. (fiziki çap vərəqi) və s.

Cəm halında işlənən xüsusi isimlər böyük hərflərlə yazılır: Fizulilər, Nizamilər və s.

İnsan adlarından yaranan ölçü vahidləri kiçik hərflərlə yazılır: amper, nyuton, om, kulon və s.

Şəxsi adlardan yaranan məişət əşyaları və ləvazimatları, silahlar kiçik hərflərlə yazılır: napoleon (tort), frenç (pencək), qalife (şalvar), makintoş (palto), makarov (tapança), naqan (silah) və s.

Əlyazmanın mətni abzaslara elə düzgün bölünməlidir ki, korrektura prosesində bu sahəyə heç bir dəyişiklik edilə bilməsin.

Abzas – xarici söz olub, fasilə, dayanmaq mənalarını bildirir. Abzas göstərir ki, müəllif öz şərhində yeni fikrə, yeni mülahizəyə keçid edir.

Abzaslara bölünmüş əlyazma oxucu diqqətini daha çox cəlb edir, mətni oxunaqlı edir. Abzasdan əvvəl oxucu özünü, ani də olsa istirahət etmiş duyur.

Əlyazmanı abzaslara müəllif və yaxud redaktor ayırmalıdır. Korrektör isə yalnız mətnin abzaslara düzgün bölünməsinə nəzarət etməlidir.

Durğu işarələri.

Nöqtə. Cümlədə fikir bitdikdən sonra nöqtə qoyurlar. Həmçinin aşağıdakı hallarda da nöqtə qoyulur.

1. Rubrikalarda rəqəmli və ya hərflə işarələrdən sonra mötərizə əvəzinə nöqtə qoyulur.

Məsələn:

§18. Böyük hərfin istifadəsi.

§19. Adlarda dırnaq işarələri.

A. Pozmaq.

B. Yenidən çəkmək və s.

2. Sözlərin və bəzi texniki işarələrin qısaldılması zamanı.

Məsələn:

at gücü – (a.g.)

səhifə – səh.

cədvəl – cədv.

manat – man. və s.

3. Vahid ölçüsü olan sorğu cədvəllərində təyyarələrin gəlişi və ya yola düşməsinin bildirilməsi zamanı.

Məsələn:

Batumi-Bakı qatarı saat 12.15-də gəlir.

4. Təqvimlərdə günəşin çıxması və ya batmasını, həmçinin günün uzunluğunu bildirəndə.

Məsələn:

günəş çıxm. – 06.15

günəş batm. – 19.31

gün. uz. – 13 s.

Nöqtənin qoyulmaması.

1. Kitabın üz qabığında, titullarda, şmustitullarda.

2. Kitab, qəzet və jurnalların başlıqlarının, yarımbaşlıqlarının tərtibatı zamanı.

3. Cədvəl başlıqlarında və qrafalarında qəbul olunmuş qısaltmalar və şərti işarələr istisna olunmaqla.

4. Nöqtə qoyulmayan şərti işarələrdə.

5. Qısaltılmış sözlərdə (YAP kimi).

6. Qısaltılmış uzunluq vahidlərini bildirməsində (км, см və s.).

Üç və ya çox nöqtə.

Əlyazmada üç nöqtə və yaxud çox nöqtə belə hallarda qoyulur.

1. Bitməmiş fikri bildirən zaman (...)

2. Söz buraxılan zaman sual və nida işarələrindən sonra qüvvətləndirici mənada (?!...).

Nöqtəli vergül aşağıdakı hallarda qoyulur:

1. Əgər abzaslar onları ümumiləşdirən ifadə ilə bağlıdırsa;

2. Çıxışlarda haşiyələrdə və qeydlərdə onların toplanması zamanı;

3. Formulalarda.

Mötərizələrin üç növ istifadəsi mövcuddur: dairəvi (()), kvadrat ([]) və fiqurlu, yaxud parantezlər (böyük mötərizələr).

Ən çox istifadə olunan dairəvi mötərizələrdir.

Kvadrat mötərizələr dairəvi mötərizələrə nisbətən nadir hallarda istifadə edilir. Məs.:

1. Müəllif sənədlərində yarımçıq söz və ya ifadələrin redaktor tərəfindən əlavə olaraq bitirilməsi zamanı.

2. Müəllif tərəfindən verilmiş sitatda əlavə söz və ya ifadə olmadıqda oxucu üçün qaranlıq olarsa, əlavələrin verilməsi zamanı.

3. Mətnə müəllifin sitata etirazı və yaxud redaktorun müəlliflə razılaşmaması zamanı.

4. İkili transkripsiyalı sözlər üçün.

5. Formulalarda.

6. Kitabın sonunda yerləşdirilmiş bibliografik siyahıda sadalanan ədəbiyyatlara istinad zamanı.

Məs.:

A.Məhərrəmov [12, 31] göstərir ki...

Burada kvadrat mötərizələrə alınmış 12, 31 rəqəmləri əsərlərin sıra nömrəsini bildirir.

Fiqurlu mötərizələr (parantezlər) riyazi yığımlar, cədvəllər, nəticələr zamanı istifadə olunur.

Kağızın qiyməti $\left\{ \begin{array}{l} \text{kağızın vərəqi} \\ \text{vərəq-ottisklər} \end{array} \right.$

Müəllifin parantezlərin qoyulmasına münasibəti dəqiq olmazsa, yığımın səhv olmasına səbəb ola bilər. Odur ki, nəşriyyat redaktoru və korrektoru parantezin başlanğıc və sonunun düzgün qoyulmasına xüsusi diqqət yetirməlidir.

Defislər. Birləşdirici işarə kimi defislər aşağıdakı hallarda is-

tifadə olunur.

1. Fikri bitirmək məqsədilə. Məs.: Bu haqda kitabın 8-10 paragraflarında geniş izahat verilib.

2. Sözü qısaltılmış ifadəsi zamanı.

Məs., d-r (doktor); fun.-sterl. (funt sterlinq)

3. Yaxınlıq bildirən sözlərlə ifadə olunmuş rəqəmlər arasında.

Məs.: üç-beş günə.

4. Jurnal və məcmuələrin ikili nömrəsini bildirən rəqəmlər arasında.

Məs., «Sosial-siyasi elmlər» jurn. №1-2.

5. Maşın, motor, dəzgahların, qurğuların nömrələrini bildirən zaman rotor PH-31

6. Kimyəvi və riyazi ifadələrdə.

7. Sətirdən-sətrə keçirmə işarəsi kimi.

Tire aşağıdakı hallarda istifadə edilir.

1. Bu və ya digər nəşriyyatın fəaliyyət göstərdiyi yerin bildirilməsində.

M.-L. (Moskva-Leninqrad)

2. Müəyyən hədd bildirmək məqsədilə rəqəmlər arasında.

Məs., bax: cədv. 12-19; Pambıq yığımına 15-20 gün qalır.

3. Davamiyyət bildirən təqvim günləri, illəri, ayları arasında.

Məs.: aprel-may aylarında.

1941-1945-ci illərdə.

4. Məcmuəyə daxil olunan məqalələrin və ya digər elmi-bədii yazıların sadalanması zamanı.

Məs.:

5. Sətiraltı sözlərdə rəqəmli ifadələrdə: məs.: onların açılışında.

Dırnağa alma işarələri ilə:

1. Əsər, qəzet, jurnal, şəkil, təyyarə, gəmi, müxtəlif təşkilatlar, ticarət obyektləri göstərilir.

Məs.: M.İbrahimovun «Böyük dayaq» romanı, «Mercedes» maşını, «Yeganə» şadlıq evi, «Elm» nəşriyyatı və s.

2. Abzas və tire ilə başlanan sitatlar və vasitəsiz nitq dırnaq işarəsi altında yazılır. Bir neçə abzasdan ibarət olan sitatlarda yalnız ilk abzasda dırnaq işarəsi açılır, sonuncu abzas bitdikdə isə dırnaq işarəsi bağlanır.

3. Başqa mətndən götürülən sözlər də dırnaq işarəsi altında yazılır.

Məs.: Sərxoş «Yalqızam, yalqız» deyə-deyə küçədə dolaşırdı.

4. Müəllifin xüsusi vurğuladığı tanış olmayan, istifadədən kənar olan terminlər, həmçinin yeni sözlər dırnaqda yazılır.

5. İronik mənə daşıyan eyni zamanda özünün həqiqi mənasında istifadə olunmayan sözlər dırnaq işarəsi altında yazılırlar.

Məs.: «Fermadandır? (rüşvət mənasında).

İşarələrin əlaqəsi.

1. Əgər vergüllə tire birlikdə yazılırsa əvvəlcə vergül, sonra isə tire qoyulur.

2. Əgər dırnaq işarəsi nöqtə, sual, nida işarələri, vergül və ya

çoxnöqtələrlə birlikdə işlənərsə aşağıdakı işarə qaydalarına riayət olunmalıdır:

a) əgər dırnaq bütün ifadəyə aiddirsə, bu halda digər işarələrdən sonra dırnaq qoyulur.

b) əgər dırnaq yalnız ifadənin sonuncu hissəsinə aiddirsə, digər işarələr dırnaqdan sonra qoyulur.

3. Əgər dırnaq bağlanmamışdan hansısa durğu işarəsi varsa, dırnaqdan sonra bu işarə təkrarlanmır.

4. Əgər sual, nida, nöqtə və ya çoxnöqtə mötərizə bağlanmamışdan əvvəldirsə, bu halda mötərizə bağlandıqdan sonrakı durğu işarəsi – durğu işarəsi qaydalarına müvafiq olaraq qoyulur.

5. Mötərizə nöqtə ilə bitirsə bu halda nöqtə mötərizədən sonra qoyulur və bütün mətnə həm mötərizədəki, həm də mötərizədən əvvəlki mətnə aid olur.

Əgər nöqtə mətnin mötərizəyə alınmış hissəsinə aid edilərsə, bu halda o, bağlanmış mötərizədən əvvəl qoyulur.

6. Bağlanmış mötərizədən əvvəl vergül qoyulmur.

Bu sadalamaların sayını daha çox artırmaq olar. Sadəcə olaraq hər bir nəşriyyat redaktoru özünün oxucular qarşısında olan borcunu, məsuliyyətini düzgün başa düşərək əlyazma üzərindəki işini tam savadlı, Azərbaycan dili orfoqrafiya qanunlarına uyğun şəkildə yerinə yetirməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixtisarlardan, qısaltmalardan əsas etibarilə tədris ədəbiyyatı, elmi əsərlərdə daha çox işlənir. Odur ki, hər bir tədris ədəbiyyatı və elmi nəşrlər çap edən nəşriyyat Azərbaycan dilini mükəmməl bilən, onun orfoqrafiya qaydalarına dərindən yiyələnmiş olan ixtisaslı mütəxəssis kadrlarla təmin olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. B., «Lider nəşriyyatı», 2004.
2. Azərbaycanca-rusca lüğət. SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının nəşriyyatı, 1941.
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. B., «Elm» nəşriyyatı, 1975.
4. Rusca-Azərbaycanda lüğət. I c., B., Gənclik, 1983.
5. Справочная книга редактора и корректора. Под ред. А.Э.Мильчина. М., «Книга», 1985.
6. Редактор и книга. Сб. статей. V buraxılış. М., 1965.
7. Лихтенштейн Е. Редактирование научной книги. М. «Искусство», 1957.
8. «Nəşriyyat işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bax: Sabaha inamla. I c.
10. Əhmədli Nəsir. Jurnalistin nitq mədəniyyəti. B., 2005.
11. Почечуев А.Н. Вычитка рукописи. М.-Л., 1947.

СОБЛЮДЕНИЕ В РУКОПИСИ ПРАВИЛ ОРФОГРАФИИ

У.Г.ДЖАНИЕВА

РЕЗЮМЕ

Каждый издательский редактор должен знать правила орфографии того языка, на каком написана рукопись и строго придерживаться их.

Статья охватывает проблему, связанную именно с этим вопросом.

THE OBSERVANCE OF THE RULES OF ORTHOGRAPHY IN THE MANUSCRIPTS

U.H.CANIYEVA

SUMMARY

Every Publishing House should know the spelling rules of the language the manuscript is written in and has to keep to them.

The article covers the problem related just to this point.